

Velladics
Márta

A sziráki Teleki-Degenfeld-kastély

Településtörténet¹

A Szirákkal kapcsolatban ismert szakirodalom napjainkig Borovszky Samu Magyarország vármegyei és városai sorozatában a *Nógrád megye* kötetben szereplő településtörténetet idézi (DERCSÉNYI 1954, 400. o.). E szerint Szirák már a tatárjárás előtt is lakott hely volt. A falu első említése a *Várad Regestrum*ban található: 1219-ben a Jeruzsálemi Szent János-lovagrend itteni rendházának gondviselője panaszt emelt a zempléni vár jobbággyai ellen. A tatárjárás alatt elpusztult, majd helyreállított rendház a 14. században szűnt meg, s a település az esztergomi János-lovagok birtokába került. 1439-ben a falu egy része Buják várához tartozott. 1453-ban a lovagok birtokait Mohorai Vidfi János kapta meg praediális jószágként. Az 1560-as években Szirák már török hűbértartó volt. A török időkben elnéptelenedett, majd tót lakossággal benépesült faluban a 17. század végén vásárlás útján szerzett birtokot a felvidéki származású Roth család (SOMORJAY 1986).

A kastély a szakirodalomban

A kastélyról szóló irodalom csekély, építéstörténetének feldolgozása a megyei műemléki topográfia (DERCSÉNYI 1954, 405–411. o.) és az 1978–1985 között végzett teljes körű felújítás ellenére sem készült el.

Vályi András 1799-ben megjelent országleírásában Nógrád vármegyei tót faluként jellemzi Szirákot, melynek „Gr. Teleky Uraság” a földesura, de magát a kastélyt nem említi (VÁLYI 1799, 3: 414. o.).

Mocsáry Antal 1826-ban négy kötetben kiadott megyei leírásában jelentős mennyiségű adatot, köztük középkori forrásokat közöl főként az itt birtokos Szent János-lovagrendről, de megemlékezik a reformáció térhódításáról és a templom építéséről is. Végül hosszan ír a Teleki-sírboltról, és méltatja annak építőit, gróf Teleki Józsefet és feleségét, Roth Johannát (MOCSÁRY 1826, 1: 263–295. o.).

Fényes Elek 1851-es rövid leírásában említi a kastélyt és gazdasági épületeit, valamint a település evangélikus templomát.²

A *Vasárnapi Újság* 1864. április 17-i számában megjelent rövid ismertető összefoglalja a település történetét, megemlékezik birtokosairól, így a Teleki családról. A híres família kapcsán bemutatja a szintén itt található sírboltjukat, majd rátér az „urasági kastély” történetére. Szövegűen közli a bejárat feletti címeres faragvány feliratát,

¹ BOROVSZKY é. n., 125. o.

² FÉNYES 1851, 2: 139. o.: „Ékesíti ezen helységet gr. Teleki József kastélya s gazdasági épületei, és az evang. tornyos anyatemplom.”

s – tévesen, mivel a „Wattay a Watta” dupla „W” betűit nem veszi figyelembe – a kronosztikonból kiszámolható 1728-as évszámot, a várkastély újjáépítésének dátumát.³

A millennium alkalmával Borovszky Samu szerkesztésében megjelent fent említett kötetben található a legtöbb adat nemcsak a településre, de a kastélyra vonatkozóan is (BOROVSZKY É. N., 125. o.). Borovszkynál már helyesen az 1748-as dátum szerepel a rezidencia újjáépítésének időpontjaként. A leírásból úgy tűnik, hogy az örökös Telekiek és Degenfeldek a 19. században már csak alkalmanként használták a családi ereklyét, értékes berendezési tárgyakat őrző épületet.

Forster Gyula Magyarország műemlékeit számba vevő munkája szerint a kastély 1723-ban épült. Nincs adat arra, hogy milyen forrásból merítette az információt, de a dátum nem elfogadhatatlan mint első építési időpont.⁴

Rados Jenő magyar kastélyokat bemutató összefoglalójában sejtetni engedti a főhomlokzat 19. századi átalakítását, amely véleménye szerint ellentétben áll az épület oldalhomlokzatainak formaképzésével. Ez utalás az épület többszöri átalakítására (RADOS 1939, 39. o.).

Az 1954-ben megjelent *Nógrád megye műemlékei* című kötet a lehetőségekhez mérten, főleg stíluskritikai alapon foglalkozik az építéstörténettel.⁵ Voit Pál, a szócikk írója veti fel egy korai, 17. század végi építkezési lehetőségét. Helyesen 1748-nak írja a kapu feletti kronosztikonból kiolvasható dátumot, valamint itt merül fel először – vélhetőleg a Rados Jenő által is megjegyzett főhomlokzat alapján – az 1860 körüli romantikus átépítés kérdése.

Genthon István kétkötetes, Magyarország műemlékeit feldolgozó munkájában a már ismert adatokat ismétli, az első építési periódust 1690 körülre teszi. Kéziratos formában fennmaradt bibliográfiájában feldolgozta a kastélynak az 1950-es évekig ismerhető irodalmát (GENTHON 1961, 2: 279. o.).

Az eddig felsorolt adatok az 1950-es éveket követő munkákban újra felbukkannak, így az épület alaprajza, a *Vasárnapi Újság*ban közölt ábrázolása, valamint az építéstörténet rövid összefoglalója olvasható Kelényi György 1974-ben megjelent könyvében (KELÉNYI 1974) vagy Badál Edének a Pest, Heves és Nógrád megyei kastélyokról szóló, rendkívül precíz és aprólékos munkájában (BADÁL 1987).

A főbejárat feletti díszes kronosztikon

³ *Vasárnapi Újság*, 11. évf. (1864) 16. sz. 150. o. A topográfiában tévesen az 1748. év szerepel.

⁴ FORSTER 1906, 2: 545. o.: „Teleki-család kastélya. 1723.”

⁵ Lásd DERCSENYI 1954, 405–411. o. A kötethez készült felmérési rajzok, illetve fényképek a Forster Gyula-központ tervtárában és fotótárában megtalálhatók.

Ábrázolások

A kastély és kertje az 1867-es kataszteri térképen

Szirák mezőváros 1867-es kataszteri térképén a katonai felméréshez képest bővebb információhoz juthatunk. A térképszelvény készítésének időpontja a *Vasárnapi Újság* előbb említett cikkével és az ott látható, alább ismertetendő ábrázolással azonos korú. A kastély formája a maihoz közelít, tehát állnak kert felőli bővítmenyei, de nem jelenik

Térképek

Az 1784-ben felvett I. katonai felmérés szelvényén még négy-szögletes, melléképületek nélküli, fallal körülkerített épület látható, díszkertnek – vélhetőleg a lépték miatt – nincs nyoma.⁶ Szem előtt tartva a katonai térképek pontatlanságát, így is leszögezhető, hogy a kastély sarokbővítmenyei erre az időre még nem készültek el, azok egy 1784 utáni kiépítés eredményei, valamint a körítőfal jelzi a maitól lényegesen eltérő terpezviszonyokat. A felvétellel egy időben a településről készült országleírás négy maradandó épületet említ, úgymint a templom, a kastély és két nemesi udvarház.⁷ Tehát Sziráknak több birtokosa volt a 18. század utolsó negyedében, s mindannyian, de legalábbis többen jelentősebb lakóépülettel bírtak.

Végigtekintve a leírás pontjait, összességében nem ad igazán kedvező képet a vidékről, ugyanis az itt folyó patakot csak a marhák számára véli ivásra alkalmasnak, az erdőt részben ritkásnak, részben tömötteknek, a mezőket mocsarasnak, az utakat rossznak és esős időben a ragadós talaj miatt nagyobb kocsik számára használhatatlannak írja.⁸

Az 1850-es évek közepén készült II. katonai felmérésen, amely Fényes Elek „geographiai szótárával” állítható párhuzamba, már felismerhető a kastély mai körvonala. Eltűnt a körítőfal, és egy kanyargós angolkert azonosítható, amely dél felé oldalkerttel bővült. Megvannak már a melléképületek, de hogy méretük eléri-e a ma meglévőt, nem eldönthető. Feltehetőleg a gazdasági szárnyaknak az út felé eső, keskenyebb része állhatott a 19. század közepén, amelyek a későbbiekben szélesebb résszel bővülve csaknem összeérnek a főépülettel.⁹

⁶ I. katonai felmérés (1784) XVI. colonne, 17. sectio.

⁷ „2. Die Kirche, das Schloss und die zwey Edlhöfe sind Solide erbaut.”

⁸ „Das durchflüssende Bachel, hat nur vor Vieh genussbares Wasser. 4. Die Wälder sind Theils schitter, Theils dicht bewachsen. 5. Die Wiesen sind sumpfig. Die Weege sind schlecht, und bey Nasser Witterung wegen leimigten grund, für schwere Wagen gar nicht practicable. 7. Liegt am Abfall des Berges, und wird von 2 seiten Dominiret.”

⁹ II. katonai felmérés XXXIV. colonne, 47. sectio.

meg a főhomlokzat előtti terasz és a felvezető lépcső. Melléképületeinek alakja szintén megfelel a mai elrendezésnek, kivéve a gazdasági épületeknek az utca vonalához illeszkedő sarokbővítményeit, valamint a déli melléképület kert felőli saroképitményét. Az utcai tornyocskáknak 1867-ben nincs nyoma, illetve a kert felőli sarokpavilon mára hiányzik. A díszudvaron még nincs növényi kiültetés, az angolkert a főépület főhomlokzatának vonaláig nyúlik le, s egy, a homlokzat vonalában húzódó, a kastélyt a melléképületekkel összekötő, vélhetőleg a ma is meglévő támfal szab neki határt.

Az 1882-es III., szempontunkból kevésbé használható katonai felvételen a főépület mögötti kertrész nagyobb az előzőeknél, nem azonosítható viszont a déli oldalkert. A melléképületek és a főépület viszonya a mai elrendezést sejteti.¹⁰

Az 1867-es kataszteri térkép 1959-ig volt használatban, változás a kastély ingatlanán nem történt, ami az 1950-es éveket tekintve ritka kivétel. 1971-től gyakorlatilag évtizedenként készült kataszteri térkép a településről.

Képek

Az épületre vonatkozó ilyen típusú ábrázolások száma csekély. A Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Képcsarnoka nem őriz anyagot a kastélyról, a Történeti Fényképtárban, amint a Forster Gyula Nemzeti Örökséggazdálkodási és Szolgáltatási Központ Fotótárában is, csak az 1960-as, illetve 1980-as évekből vannak fényképek. Néhány, az Arcanum Kiadó honlapján¹¹ megtekinthető képeslap, illetve Rados Jenő magyar kastélyokat bemutató könyvében közölt fénykép sorolható az 1945 előtti ábrázolások közé.

Az egyetlen korainak mondható kép a *Vasárnapi Újság* 11. évfolyamában jelent meg.¹² Az 1864-ben készült metszet a főutca másik oldaláról mutatja a főhomlokzatot, jól látszik az együttes körítőfala a középtengelyben vázákkal díszített pillérek határolta bejárattal. A fal mögött a díszudvarból növényzet kandikál ki, amely idegen a funkciótól, és térképpel sem igazolható. A főhomlokzat tengelykiosztása a maival azonos. A háromtengelyes középrizalit emeletén félköríves záródású ablakok látszanak a mai egyenes záródású, lekerekített sarkú nyílások helyett. A tengelyeket pillérpárok választják el egymástól, megvannak a hangsúlyos, ívelt szemöldökdíszek, a parapetek tükrös formája, de túlbujánzó neoreneszánsz díszítésük talán még hiányzik. A homlokzat oldalszakaszai szintén háromtengelyesek, de az emeleten csak egy pillér látható a tengelyközökben, a szemöldökdíszek egységesen íveltek. Az épület földszintjén elmaradt a tükrös kiosztás és az egyenes szemöldökök feletti vakolatdísz. A kertből az 1978–1985 között zajló felújításkor elbontott, egy karral induló, majd kettéágazó lépcsőzet vezet a bejárathoz, illetve a homlokzat előtt végigfutó teraszhoz. A rajzoló félreértelmezte a homlokzat sarkait lezáró tornyocskákat. Ugyanakkor az apró részletek pontos megjelenítése jó megfigyelőre utal. Jól azonosíthatók a kert felé megépült, a főhomlokzatot megsokszorozó, téglalap alakú saroképitmények/bővítványok. Nem láthatók viszont a díszudvar határoló melléképületek, azokat vagy az előtér épületei, vagy a dús növényzet óvón eltakarja. A jobb oldalon az előtérben álló istálló (?) mögött toronysisak kukucskál, talán a melléképület bővítványének teteje. Az elrendezés több ponton ellentmond az 1850-es évekbeli II. katonai és az 1867-es kataszteri térképeknek.

Érdekes összehasonlításra ad alkalmat a Borovszky Samu szerkesztette *Nógrád megye* kötetben található fénykép a *Vasárnapi Újság* ábrázolásával. A korábban egyszerűbbnek tűnő főhomlokzat a fotón már a maihoz áll közel, de mintha a középrizalit két oldalára eső homlokzatszakaszokon a tengelyközök kialakítása még mindig eltérne a jelenlegitől. A terasz korlátja tömör-

¹⁰ III. katonai felmérés 4863/3. szelvény.

¹¹ <http://muzeum.arcanum.hu/kepeslapok>.

¹² *Vasárnapi Újság*, 11. évf. (1864) 16. sz. 149. o.; közli még: KELÉNYI 1974, 24. kép.

A sziráki kastély — (A gróf Teleki-család birtoka.)

A kastély és környezete a *Vasárnapi Újság* 1864-es évfolyamában

nek tűnik, ugyanis eltakarja az emelet lábazati részét, illetve a parapeteket. Talán érzékelhető az erősebb tónusú, kétféle színnel való kifestés, amelynek köszönhetően mintha az osztópárkány és az emeleti falpillérek kapnának hangsúlyt. Azonosítható a képen a baloldali melléképület utcai homlokzata, amely gyakorlatilag nem változott, viszont nem megállapítható, hogy a sarkához csatlakozó négyzetes toronyszerű bővítmény állt-e már ebben az időben.

A kastély tulajdonosai¹³

A bejárat feletti címeres táblán szereplő Roth Tamásról (†1782) keveset tudunk. 1728-ban Jénában tanult. E csekély adat művelt, világot látott nemesemberre enged következtetni, ugyanakkor bizonyos, hogy nem ő vá-

sárolta a sziráki birtokot, és nem ő a korai építtető. 1748-ban feleségével, Wattay Borbálával (†1784) ő építette újjá a leégett sziráki várkastélyt. Fiú utódjuk nem lévén, lányuk, Johanna¹⁴ (†1813) örökölte a birtokot és az épületegyüttest. Roth Johannát gróf Teleki József (1738–1796) koronaőr, író vette nőül, s ezáltal a Roth család a Telekiek igencsak kiterjedt, rendkívül művelt rokonságába került, rokonságra lépve például a Ráday családdal is.¹⁵ Négy gyermekükből László (1764–1821) lett a családi vagyon eme részének örököse. László gyermekei közül leányának, Augusztának (1813–18??) juttatta Szirákot, akinek gróf Degenfeld Ottóval (1801–1849) kötött házassága révén került a kastély a Degenfeld család tulajdonába. Idősebb fiuk, gróf Degenfeld Lajos József (1843–19??) a századfordulón bírta az együttest (BOROVSKY É. n., 125. o.). 1945 után gróf Degenfeld Miklóst (1882–1955) tüntetik fel az iratokban egykori tulajdonosként.¹⁶

¹³ NAGY 1862.

¹⁴ Telekiné Roth Johanna az evangélikus egyház egyik legmeghatározóbb bőkezű mecénása volt. A sziráki és garamszegi gyülekezet mellett az 1796-ban alapított pesti egyház (ma Deák tér) templomépítését és lelkészének fizetését is támogatta. Végrendeletében igen jelentős összegeket biztosított egyházi célokra. Legfontosabb rendelkezése egy 100 000 forintos alaptőkével létrehozott ösztöndíj alapítása volt, amelynek kamataiból évente 60 teológiát hallgató diák nyerhetett 100-100 forint támogatást. (Az ösztöndíj egészen az I. világháborút követő inflációig működött.) A Roth–Teleki-ösztöndíj amellest, hogy jelentős mértékben előmozdította a szegény sorsú evangélikus diákok tanulási lehetőségeit, az evangélikus iskolarendszer integrációjához is hozzájárult. Ez volt ugyanis az egyetlen olyan eszköz a szétaprózódott oktatási intézményrendszerben, amely felett nem az egyes gyülekezetek, iskolák, egyházmegyék vagy egyházkerületek, hanem az egyetemes közgyűlés rendelkezett.

¹⁵ Teleki József mamája gróf Ráday Eszter. F. CSANAK 1983.

¹⁶ Forster Gyula-központ, irattár, Rados-hagyaték, 1866. sz.

Építéstörténet

A fent ismertetett források és szakirodalom alapján Roth Ádám (†1731), Roth Tamás apja vásárolhatta meg a sziráki birtokot a 17. század utolsó évtizedeiben, és építtetett rá lakóépületet 1690–1723 között. Figyelembe véve a Rákóczi-szabadságharc alatti pusztítást, a falvak elnéptelenedését, valószínűbbnek tartom az 1720 körüli építkezést. Az épület zárt volta, a földszint ívsoros árkádja, amely mögött a kiszolgáló helyiségek sorakoznak, a reprezentatív második szint belső elrendezése, boltozatai valóban alátámaszthatják a korai eredetet. Nem tisztázott ugyanakkor az épület harmadik szintjének kialakítása, a földszinti, az épületen túlnyúló, ívsoros árkád kiterjedése, formája, továbbá a bejárat és a lépcsőház elhelyezése.¹⁷

Az épület jelenlegi bejárata felett olvasható felirat elsődleges forrás az építéstörténetre vonatkozóan: Roth Tamás és felesége, Wattay Borbála építtette újjá a tűzben rommá vált kastélyt 1748-ban, dacolva háborúval, saskajárással és pestissel, maguk és utódaik számára.¹⁸ Borovszky Samu az evangélikus templom építéstörténetének ismertetésekor említi, hogy 1743. július 11-én nagy tűz pusztított Szirákon, amelyben a paplak is leégett. Talán nem túl merész feltételezés, ha a kastélynak a feliratban említett pusztulását is ehhez az eseményhez kötjük (BOROVSZKY é. n., 125. o.).

Állandó lakhelyként valószínűleg 1813-ig használták a kastélyt. Roth Tamás, illetve Wattay Borbála haláláig biztos, hogy lakott volt az épület. F. CSANAK Dóra, Teleki József életrajzírója a gróf építkezései kapcsán megjegyzi, hogy Roth Johanna szülei megkívánták az ifjú pártól, hogy az év egy részét náluk, Szirákon töltsék (1983, 420. o.). Vélhetőleg a fiatalok beköltözése kisebb-nagyobb átalakítással, festéssel járt, de általánosságban megállapítható, hogy az 1780-as évek közepéig az épület a Roth–Wattay házaspár lassan divatjamúlt ízlését tükrözhetette.

Az örökösen úton lévő, mindig aktív Teleki József idejét az 1770-es években geryeszegi és gyömrői építkezései, míg az 1780-as évek végén és az 1790-es években budai és pesti palotájának tető alá hozása foglalta le. Kampis Antal általa meg nem jelölt forrás alapján leírja, hogy Wattay Borbála halálát követően (1784) nemcsak a Teleki-sírbolt megépítésével bízta meg Jung Józsefet a család, de a kastély átalakításával is. Igaz, hogy az épület felújítására nincsenek közvetlen adatok, de Kampis Antal megjegyzése könnyen elfogadható.¹⁹ Ugyanakkor a változás nem lehetett nagyszabású, hiszen az épület – az I. katonai felmérés tanúsága szerint – az 1780-as években továbbra is őrizte zárt elrendezését.

Az elhanyagoltnak minősített kastély 1931-ben

¹⁷ Lásd még H. TAKÁCS 1970.

¹⁸ A feliratot legpontosabban a *Vasárnapi Újság* közli: „ChrIsto aVXIIlante! ThoMas Roth a KiráLyfaLVa, Barbarae Wattay a Watta, propter rVInas Ignae faCras, BeLLO, BrVCho, Peste obstantlBVs, HaeC SibI, sVaeqVe PosterItatl ExstrVvnt HospItla!”

¹⁹ F. CSANAK 1983, 429. o.; KAMPIS 1958; KAMPIS 1968, 132. o.; GERÓNÉ KRÁMER 1970, 201. o.

A gyömrői kastély megépültével itt rendezte be birtokközpontját Teleki József. Halála után László fia vette át Gyömrőt. Teleki József özvegye, Roth Johanna viszont visszaköltözött szülei hajlékába, Szirákra. Valószínűleg így nemcsak az életét meghatározó lakóépületben tölthette özvegyi éveit, de az 1784-ben épült kriptában eltemetett szeretteihez is közel lehetett.²⁰

Roth Johanna halálát követően, 1813 után már csak mulatókastélyként funkcionált a sziráki kastély, tehát alkalmanként használta a család az épületet. Erre utal mind Mocsáry Antal 1826-ban íródott munkája, mind a *Vasárnapi Újság* 1864-ben megjelent cikke.²¹ A 19. század első felében bővíthették az épületet, körülvették angolparkkal, valamint kialakították melléképületeit.

Hogy pontosan mikor került sor az épületnek az ábrázolásokon dokumentálható megújításaira, az jelenleg nem meghatározható. A Teleki család ezen ágának kéziratos hagyatéka három részre szakadt az idők folyamán. Egy része a családi könyvtárral együtt a Magyar Tudományos Akadémia tulajdonába került 1844-ben. Ezt dolgozta fel F. Csanak Dóra Teleki Józsefről írott munkájában. A Telekiek könyvtára alkotta az Akadémia könyvtárának alapját. Az 1945-ben csonkult, úgynevezett gyömrői levéltár a háborút követően a Magyar Országos Levéltár állományába olvadt, ahol 1956-ban súlyos tűzkár érte. Végül a harmadik rész Kolozsvárott kapott helyet. Tehát a hiányok miatt még az anyag teljes átvizsgálása sem nyújt garanciát arra, hogy a sziráki rezidenciáról bármit is megtudhatunk.

Rados Jenő az 1930-as években elhanyagoltként jellemzi a tömegében impozáns épületet, amit nem támaszt alá a könyvében megjelent fénykép.²²

Viszonylag jól dokumentált a kastély második világháború utáni szomorú sorsa. A Degenfeld család 1944-ben hagyta el birtokait, majd az 1945-ös szabad rablást követően orosz katonai kórházat rendeztek be a kiürített épületben. 1947-ben gazdaképző iskola költözött falai közé.²³ 1950-ből maradt fenn a Műemlékek Országos Bizottsága által kért helyzetjelentés, amely szerint az épületben 34 szobát írtak össze, feljegyzésre méltó volt még a bejárat feletti, már idézett tábla, a hallban meglévő, figurális díszű kandalló, valamint a díszterem falképei. A bútorok és a könyvtár eltűnt. Arról, hogy milyen volt az épület átvételi állapota, a következő olvasható: „Ajtók, ablakok, villany nem volt, csak szemét. A falon egy festett arckép volt található, melyet a rendőrség eltávolított.” A válaszadás időpontjában folyt a helyreállítás, és az olvashatatlan aláírású adatszolgáltató szakértőket kért a munkához.²⁴

1952-ben, majd 1953-ban Voit Pál a műemléki topográfia munkálatai során járta végig a kastélyt. Második útja alkalmával rögzítette az egy év alatt bekövetkezett változásokat, miszerint a kastély díszkapuját (vázákkal díszített pillérekkel határolt bejárat) – mivel a kombájn nem fért be az udvarra – kidöntötték, kőfaragványait szétszórták, vasanyagát a fémgyűjtésnél beszolgáltatták. Az épület földszintjét átmeszelték, a fent említett 2,5 m magas díszkandallót elbontották, ajtókat helyeztek át, és a díszterem falképeinek egy részét átvakolták.²⁵

1954-ben a mezőgazdasági szakiskolát a Sziráki Állami Gazdaság váltotta a kastélyban, mely az irodáit helyezte el az épületben.

²⁰ MOCSÁRY 1826, I: 292. o.: „...legnevezetesebb G. Széki Teleki László jó maradékáé, melyben ez előtt néhai született Róth Johanna, néhai G. Teleki József Belső Tit. Tanácsosnak özvegye lakott, aki példás életének nagyobb részét itten töltötte, s végezte is el.”

²¹ MOCSÁRY 1826, I: 294. o.: „Idősb G. Teleki Józsefnek és Lászlónak, midőn terhes kötelességeik engedték, itt volt pihenések helye.” *Vasárnapi Újság*, 11. évf. (1864) 16. sz. 150. o.: „E kastély már a Teleki család több tagjának volt kedves mulató helye, midőn az illetőknek terhes kötelességeik engedték, e csendes és regényes helyre vonultak többnyire...”

²² RADOS 1939, 39. o.: „Távolról a környezetében eléggé elhanyagolt emeletes kastély impozáns tömeghatást nyújt.”

²³ Forster Gyula-központ, irattár, no. 243/1948.

²⁴ Forster Gyula-központ, irattár, Rados-hagyaték, no. 1866.

²⁵ Forster Gyula-központ, irattár, no. 1975.

1959-ben került sor először az ország műemlékállományának felmérésére, különös tekintettel a kastélyépületekre. Ezt nevezzük az első távlati tervnek. Az 1959. szeptember 22-én kitöltött adatlap „Megjegyzés” rovatában a következő mondat olvasható a kastélyról: „Igen szép épület, a tatarozással nem szabad soká várni.”²⁶

Erre a tatarozásra tizennyolc évet kellett várni. 1977-ben került a kastélygyűttes a Kőolaj- és Gázipari Tröszt tulajdonába, s ezzel megkezdődött a helyreállítás 1985-ig tartó folyamata. A műemléki karton bejegyzése szerint az Országos Műemlékvédelmi Felügyelőség előírta a tervezés előtti falkutatást és a már említett freskók restaurálását.²⁷ A Forster Gyula-központ tervtárában fennmaradt dokumentációk alapján elmondható, hogy a tervezés minden részletre kiterjedő és körültekintő volt. Sajnos azonban meg kell állapítani, hogy a falkutatás elmaradt, továbbá igaz ugyan, hogy a díszterem falképeit restaurálták, de senki sem figyelt arra, hogy a fennmaradó helyiségek meszelésrétegei alatt számos, történeti szempontból értékelhető, köztük barokk kifestés bújik meg. Ezeket a rétegeket vakolatcsere címén levették.

Épületbelső, falképek

A kastély 1945 előtti belső elrendezését az 1950-es évek felmérései őrizték meg számunkra.²⁸ E felmérési rajzok módot adnak az 1970–1980-as évek módosításainak nyomon követésére.

A topográfia az 1950-es évek eleji állapot ellenére 18. századi ajtókat ír, néhol a földszinten kőkereteket említ (411. o.). A 18. századi asztalosszerkezeteken, fűtőberendezéseken (kályhák, kandallók) túl Borovszky könyvéből alkothatunk képet arról, hogy mi is pusztulhatott el a második világháború végén. A kastélyban sok értékes műtárgyat, egyben családi ereklyét őriztek, így – többek között – Teleki Mihály székét,²⁹ 17. századi bútorokat, ötvösműveket, berendezési tárgyakat, textileket a 18. század közepéről. Számos családi portré és több ezer kötetet számláló könyvtár veszett oda.³⁰

A díszterem megmaradt kifestésével Somorjay Sélysette foglalkozott az 1980-as években (SOMORJAY 1986). Stíluskritikai alapon az 1780-as évekre datálta a falképeket, ami összecseng Jung József építőtevékenységével.

A látszatarchitektúrával tagolt falmezőkben hat grisaille-technikával festett figurális jelenet látható, Ovidius

A kastély földszintjének kibontása az 1978–1985 közötti helyreállítás során

²⁶ Forster Gyula-központ, tervtár.

²⁷ Forster Gyula-központ, archív műemléki karton.

²⁸ Forster Gyula-központ, tervtár. Átveszi: KELÉNYI 1974, 14. o.

²⁹ A székét leírja: BÁRÁNYNÉ OBERSCHALL 1939, 25. o.

³⁰ BOROVSZKY é. n., 125. o.: „A kastélyban sok értékes és érdekes ereklye és műtárgy van. Itt őrzi a család Teleki Mihály székét, 1652-ből és egy aranyozott vert ezüst tálat, Bethlen Gábor ezüstveretű díszes pipáját, egy 1639-ből való remek faragott szekrényt, egy remekműű nagy értékű régi legyezőt; XVII. századbeli ötvösműveket. Van itt még sok értékes régi bútor, Roth Johanna és a Vattayak idejéből, sok régi, remek hímzés, több régi értékes úri ruha, számos egykorú családi kép és körülbelül 4000 kötetes könyvtár.”

*Metamorphosis*ának egy-egy epizódját jelenítve meg. A hat jelenet három falon kapott helyet, a negyedikén az ablakközöket és béléteket ornamentális festés, váza és virágfüzér díszíti. A képek egy 17. századi német mester, Johann

A helyreállított épület az új kétkarú lépcsővel

Wilhelm Baum metszetsorozata alapján készültek. A 151 Ovidius-illusztáció 1641-ben jelent meg Bécsben, majd számtalan további kiadást ért meg. A magyar festő meglehetősen pontossággal követte metszetelőképét, csak az esetleges helyhiány miatt módosított a kompozíción. Azt nem tudni, hogy a 151 ábrázolás közül miért ez a 6 került megfestésre.

Összességében megállapítható, hogy a kastély belső kialakítása, elrendezése, berendezése minden időben tükrözte a tulajdonosok műveltségét és igényességét.

Kastélykert

Végül essék néhány szó a kastélyt körülölelő kertről. A katonai felmérések és kataszteri térképek segítségével jól követhető a kert változása. A 19. század elején létesült angolkert a 19. században megmaradt, majd a 20. század első felében úgynevezett gyűj-

teményes kertté alakult át. A megérkezést, a vendégek fogadását biztosító díszudvar ilyenén funkciója a 20. század elején szűnhetett meg, s ezzel egy időben itt is megjelent a növényi kiültetés.

Az 1950-ben készült állapotfelmérés szerint a kert fáinak egy részét kivágták.³¹

Az 1959-es távlati tervben a kastély környezetét, pontosabban a kertet szépnek, de elhanyagoltnak írják a szemlélők.³² A vizsgálat nem foglalkozott a kastélyparkok áttekintésével, csak a kastélyépületekkel. Ennek következtében műemléki védettséget sem kaptak. Elhanyagoltsága ellenére mégis szerencsés helyzetben volt a sziráki kastély, mivel telkének mérete a kastélykert jelentős részét is magában foglalta, így megmenekülhetett a kiparcellázástól.

A kert 1977 óta természetvédelmi terület.³³ Felújítását 1978-ban a Kertészeti Egyetem Táj- és Kertépítészeti Tanszéke végezte el Möcsényi Mihály vezetésével. Az elhanyagoltságot a sűrű bozót és a 35-40 éves növendék fák mellett a legjobban a következő megjegyzés jellemzi: „A háborúban a park területén lövészárkokat, nehézfegyveres löállásokat stb. ástak. Ezek nyomait természetesen el kell tüntetni.”³⁴ A kert helyreállítása során nem tértek vissza minden részletében az 1945 előtti kialakításhoz, figyelembe vették az új, megváltozott funkciót.

³¹ Forster Gyula-központ, irattár, Rados-hagyaték, no. 1866.

³² Távlati terv, 1959. Forster Gyula-központ, tervtár.

³³ Forster Gyula-központ, archív műemléki karton.

³⁴ Forster Gyula-központ, tervtár, no. 15564.

A rendezés során a legnagyobb problémát a díszudvar szintjének kialakítása okozta, mivel a feltöltés elhordása és a földszintnek a földréteg alóli kiszabadítása után a meglévő díszlépcső rövidnek bizonyult. Ennek következtében és a jobb megközelíthetőség kedvéért új, kétkarú lépcső épült a régi helyén. Az udvar közepét visszatöltötték, s új növényi kiültetéssel a 20. század eleji összképet állították helyre. Az egykor ledöntött kerítés helyett új, a régítől teljes mértékben eltérő kerítés határolja el az együttest a településtől.

Végszó

Elégedettek lehetünk tehát, hogy egy hosszú évtizedekig méltánytalanul elhanyagolt emlékünksorsa szerencsés véget ért, jelenlegi tulajdonosai jó karban tartják az épületegyüttest. Ugyanakkor sajnálhatjuk az elszalasztott alkalmat, a felújítás időszakát, amelynek során megfelelő kutatással még többet megtudhattunk volna a sziráki kastély építéséről, történetéről.

Hivatkozott művek

- BADÁL Ede 1987. *Kastélyok, kúriák Pest, Heves és Nógrád megyében*. Budapest.
- BÁRÁNYNÉ OBERSCHALL Magda 1939. *Magyar bútorok*. Budapest.
- BOROVSKY Samu é. n. *Magyarország vármegyéi és városai. Nógrád vármegye*. Budapest.
- DERCSÉNYI Dezső (szerk.) 1954. *Nógrád megye műemlékei*. Budapest.
- F. CSANAK Dóra 1983. *Két korszak határán. Teleki József, a hagyományörző és a felvilágosult gondolkodó*. Budapest.
- FÉNYES Elek 1851. *Magyarország geographiai szótára*. 2. köt. Pest.
- FORSTER Gyula 1906. *Magyarország műemlékei*. 2. köt. Budapest.
- GENTHON István 1961. *Magyarország művészeti emlékei*. 2. köt. Budapest. Kézirata: Forster Gyula-központ, könyvtár.
- GERÓNÉ KRÁMER Márta 1970. Jung József pesti építómester. In: *Magyar műemlékvédelem 1967–1968*. Budapest.
- H. TAKÁCS Marianna 1970. *Magyarországi udvarházak és kastélyok*. Budapest.
- KAMPIS Antal 1958. Pest megye műemlékei. Magyarország műemléki topográfiája. Könyvismertetés. *Művészettörténeti Értesítő*, 7. évf. 301. o.
- KAMPIS Antal 1968. *A magyar művészet a XIX. századig*. Budapest.
- KELÉNYI György 1974. *Kastélyok, kúriák, villák*. Budapest.
- MOCSÁRY Antal 1826. *Nemes Nógrád Vármegyének Historiái, Geographiai és Statistikai Esmertetése*. 1. köt. Pest.
- NAGY Iván 1862. *Magyarország családai czimerekkel és nemzékrendi táblákkal*. Pest.
- RADOS Jenő 1939. *Magyar kastélyok*. Budapest.
- SOMORJAY Sélysette 1986. *Szirák. Kastélyszálló*. Budapest. /TKM 239./
- VÁLYI András 1799. *Magyar országnak leírása*. 3. köt. Buda.

Velladics Márta történész-művészettörténész az ELTE BTK történelem–művészettörténet szakán végzett. Doktori disszertációját a II. József kori szerzetesrendi abolíció művészettörténeti vonatkozásairól írta. Jelenleg Budapest Főváros Kormányhivatala Építésügyi és Örökségvédelmi Hivatalának Örökségvédelmi Irodáján dolgozik kutatóként. Szakterülete a 18. századi magyar építészet, az enteriőrök és az egyháztörténet.

